

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПОГЛЯДИ Т. ОСЬМАЧКИ (СТАТТЯ «БЕЗДОРІЖЖЯ НАШИХ МИСТЕЦЬКИХ СМАКІВ У ЛІТЕРАТУРІ І В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПОБУТІ»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 19.

УДК 82.161.2 «19»:15 Осьмачка

Барчан В. Літературно-критичні погляди Т. Осьмачки (стаття «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті»), 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 4, мова українська.

Анотація. На матеріалі статті Т. Осьмачки «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті» аналізуються його літературно-критичні погляди.

Ключові слова: критика, еміграційна література, культурна свідомість.

Annotation. The literary and critical views of T. Osmachka have been analyzed on the basis of his article «Lack of our Artistic Tastes in Literature and in Literary Lifestyle».

Key words: criticism, emigration literature, cultural consciousness.

Стаття Т. Осьмачки «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті» залишається маловідомою сучасному читачеві й дослідникам. Видрукувана в кількох номерах газети «Українські вісті» за 1952 рік (10, 13, 17 квітня), вона розкриває ідейно-естетичні погляди письменника, дає ключ до розуміння його творчості та громадянської позиції.

Сучасники Т. Осьмачки на еміграції відносять його до надзвичайно суворох критиків. За спогадами М. Кейван, у літературних колах вважали, що він «визнає тільки Шевченка та себе [1, с. 64]». І хоч авторка спогадів на багатьох прикладах показує неправомірність цього твердження, однак підстави для такої думки про Осьмачку були, і давав їх в основному «вибуховий» характер поета. Описуючи діяльність МУРу, Г. Костюк згадує про поведінку Т. Осьмачки під час конференції МУРу в Авгсбургі навесні 1946 року: «Він у властивому йому стилі кпив з невдалих рим, метафор та образів своїх молодших колег, доводив штучність і неорганічність їхніх писань, твердив, що намагання новітніх поетів заперечувати усталені форми поезії – це безсилля новітніх Геростратів... Всі бунтівники, що недавно гучним криком вигнали із зали немилого їм промовця (Панаса Феденка. – В. Б.), тепер сиділи тихо, зціпивши зуби, і лише інколи реагували глухим шумом. Бо ж це виступав не «старий емігрант»... а відомий поет. Тому й ковали ті гіркі пігулки, що їх підсипав Осьмачка [2, с. 4]».

А. Юриняк у книзі «Літературний твір і його автор», виданій в Америці 1955 року, характеризує Осьмачку як надзвичайно різкого в оцінках творчості митців. «Від його критичних оглядів, – пише автор книги, – робиться моторошно: він бо дослівно не залишає «каменя на камені». Пустка, цілковита пустка – після Осьмачки – в нашій еміграційній літературі [4, с. 199]». Свої думки А. Юриняк ілюструє цитатою із статті письменника «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті»: «І вся наша канадійсько-

американська преса українська, вже доповнена новими емігрантами, виконує роллю присипача як своїх читачів, так і нечитачів української людності. Ця преса нібито над тутешнім нашим словом співає одноманітну, холодну і безсердечно-дерев'яну пісню похорону [4, с. 199]».

А. Юриняк не заглиблюється у причини такого висновку критика. Вказуючи, що зазначена у назві статті Осьмачки теза залишилася недоведеною, він констатує: «...Зерно істини його статті потонуло в морі недоречностей і просто таки хибних тверджень, віддай, породжених чи зумовлених хибною тезою-настановою всієї статті [4, с. 199–200]».

На наш погляд, викладені у праці Т. Осьмачки тези ґрунтовно аргументовані. Сама ж стаття дає уявлення про ерудованість автора, глибину й широту його бачення й розуміння літератури як процесу, як інтертексту, про теоретичні, естетичні, методологічні засади його світогляду.

У статті «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті» Осьмачка не стільки характеризує (скоріше, він її констатує) тогочасну мистецьку ситуацію на еміграції, скільки розкриває її причини як такої. При цьому вже на початку праці впадає у вчі ота, за висловом Ю. Стефаніка, «найбільш подиву гідна прикмета» Осьмачки – «фанатична любов до правди, що межувала з одержимістю», а також, на нашу думку, та несхитна безкомпромісність та професіоналізм, що утверджувалися не без впливу видатних авторитетів в українській науці – А. Ніковського, С. Єфремова, П. Филиповича, М. Зерова та інших учителів Осьмачки.

Стаття починається трьома промовистими висловами: «Мовчання єсть добродчинність тільки рабів» (Тацит), «Платоне, ти мені друг, але істина мені перший друг» (Сократ), «Мужицька правда єсть колюча, а панська – на всі боки гнуча» (Укр. присл). Подані автором вислови з римлян, греків та української народнопоетичної творчості не випадкові. По-перше, вони стверджують намір автора подати об'єктивний погляд, по-друге, орієнту-

ють на аналіз стану власних речей у широкому дискурсі.

Поставивши за мету дати огляд стану еміграційної літератури, Осьмачка починає його з констатації фальшування моральних і духовних цінностей як закономірного явища в умовах соціальних і національних рухів, знецінення за таких обставин «розуміння таланту і мистецького твору» та відзначає негативну роль тогочасних газет і журналів, які, на його думку, замість пошуків та популяризації талановитих митців і талановитих творів, «шукали таких земляків, які можуть давати тільки твори, за котрі можна не платити. І авторів у своїх стосунках терпіли тільки тих, які вважали кожне редакторське слово за найвищу оцінку людських якостей [3]».

Т. Осьмачка бачить завдання преси у піднесенні престижу своєї літератури, бо, в іншому випадку, на його погляд, вона не допоможе вирватися братам і сестрам з «московського кріпацтва», не збереже рідної мови, змусить українців шукати мистецькі цінності не у своїй літературі, а в чужих. Таким чином, Осьмачка підкреслює виняткову роль талановитої української книжки і талановитого письменника.

Важливість цієї думки автор ілюструє дискурсом світової літератури, починаючи з античності, та її впливу на світогляд, духовну сферу людини і суспільства. Зокрема із Платонових діалогів він наводить вислів Сократа про поета і його творчість: «...Тільки мудрість знає стежку до Поетичних творів, а поети – це серце і почуття, якими народи відчувають волю богів [3]». Значення грецької літератури, зокрема творів Гомера, Есхіла, Софокла, а за ними й римської літератури, оскільки, підкреслює Осьмачка, римляни були учнями грецької культури (Катул, Проперцій, Овідій, Вергілій, Гораций), в тому, що вона навчала, «що світ великий і повний небезпек, яких людині не під силу перебороти, і через те треба, щоб кожний... любив ту землю, на якій живе, і щоб не міняв на жадні спокуси незваної морської чи земної далечини» (як в Одисей), «що всі нещастя приходять на людину тільки ззовні і людина є жертва сліпого фатума, або Мойри, і мусить любити свою землю, що є єдиний порятунок від зовнішніх бід [3]».

Роль християнства, підкреслює Осьмачка, в тому, що воно «зацікавилось душею, зрушило цей світогляд у бік індивідуалізму», а середньовіччя в особі Шекспіра перемістило «грунт філософсько-драматичний із зовнішнього в осередок людини. ...Для Шекспіра всі нещастя і щастя мають зародок у душі і в почуттях індивіда [3]».

Т. Осьмачка підкреслює роль Шекспіра у творенні могутніх характерів і темпераментів, віддає йому першість перед Ніцше в осмисленні й художньому втіленні філософської проблеми сильної особистості, волі людини до мети. «Страшніших надлюдей від Шекспірового Ричарда III світова література не знає», – констатує Осьмачка і тут же підкреслює, що твори і цього митця виховували перш за все любов до землі. «А коли люди-

на Шекспірового гатунку й виривалася шукати серед широкого світу щастя, то тільки в ім'я своєї батьківщини, вимріяної на рідній землі, яка зветься прекрасним словом **воля** і яка навіки не перерве свого зв'язку з рідною землею для повнішого її щастя [3]».

Незаперечну велич Шекспіра Т. Осьмачка вбачає в тому, що створені ним характери й темпераменти були прийняті людськістю у власну духовність і розвинуті далі. Француз Гюго, за висловом Осьмачки, «став педагогом світу», бо «взявся обернути Шекспірову людину з дикуна, як називав її Вольтер, у виховану й милосердну... Його «Мізераблекс», його «Собор Паризької Богоматері» – це чудові лекції про людяність і милосердя. І для мене, – констатує Т. Осьмачка, – Гомер, Шекспір і Гюго – це символи сучасної людини, яка синтезує нашу сучасну культуру [3]».

Вважаючи щасливими ті народи, які «взяли від греків любов до рідного, а від Шекспіра високий індивідуалізм, культивовані серцем Віктора Гюго [3]», Т. Осьмачка ставить питання про місце нашої літератури «серед цієї концепції думання». Щоб дати відповідь на нього, автор статті робить екскурс в історію нашої мови, у послугування нею різних верств українського суспільства і вважає, що на цьому ґрунті низи й верхи були роз'єднані. «І від 1175 року, від постання «Слова о полку Ігоревім» до появи народних дум, у нас якесь провалля. Маємо книгу про боротьбу церковних догм, а не маємо книг про живих людей: маємо твори, як стати святым, як врятувати душу, а не маємо творів, як урятуватися від горя, від неволі і від насильства маленьку людину, за долю якої був підвієся тільки голос Івана Вишенського. Слов'янською мовою говорили наші вельможі і наше духовенство, а нарід – своєю хлопською [3]».

Політичні «бурі», вважає Осьмачка, все більше роз'єднували українське суспільство, спрямовували «верхи» до Польщі і Москви, і українська аристократія з її слов'янською мовою, не підживлюваною з народного ґрунту, почала її кидати, беручи для вжитку інші мови. Таким чином, вона не витворила своєї мови і літератури, не влила через них у свідомість свого суспільства набутоків культурного світу. Тому, зазначає Т. Осьмачка, «вона не могла виконувати ту психічно-виховавчостетичну роль, яку виконувала культура Греції й Заходу, вона була... засобом оборони – майже таким, як луки, самопали та шаблі. ...А вже коли вона знайшла собі книжну форму через Котляревського і Шевченка, то й тоді була зброєю для свого племені для самооборони, а не для плекання мрій або характерів. І цю службу вона несе й по сей день [3]».

Т. Осьмачка відзначає роль Шевченка в нашій культурній свідомості, ставлячи його «Кобзар» за пафосом поруч з Есхілом та Байроном, прирівнюючи його слово за значенням для свого народу до значення грецької культури. Він констатує, що суспільство не спромоглося відчутти справжнє значення Шевченка, відійшло від своєї «най-

благороднішої традиції» і, вдаючись у крайність, захопилося «Шевченковими епігонами, називаючи це модернізмом». Осьмачка розгортає думку щодо модернізму, який, на його думку, у всіх народів є не що інше, як «наслідування раніших своїх великих духом творців [3]».

Зробивши такий детальний екскурс із акцентацією на конкретних проблемах, Осьмачка показує прив'язаність їх до проблем сучасних. «Вдумайтеся в мої слова, – закликає автор, – і зрозумійте, чого ми не спромоглися на таку книгу, як на Заході, і на таку пошану до книги, як на Заході. У нас нема традицій, щоб наша книга живої мови плекалася довго нашим духом [3]».

Зважаючи на такий стан, вважає Осьмачка, постає найпекучіша необхідність у добрій, найкращій книзі, навіть якщо вона повинна бути зброєю. Тому він бачить гостру необхідність «вигурювати всяку фальш...: як мистецьку, так і критичну разом із соціальною...», виховувати у читачів високі естетичні смаки, що стане критерієм відбору справжніх художніх вартостей.

У цьому контексті Осьмачка аналізує стан української інтелігенції в «советській Україні», зазначаючи, що там усі, хто незалежно мислив на рівні світової філософської і суспільствознавчої думки – Сфремов, Ніковський, Ганцов, Щербаківський, Ернст, Михайлів, Гермайзе, Голоскевич, Новіцький, Зеров, Филипович, Макаренко, Кримський, Старицька-Черняхівська, Остапенко, Воблий і Слабченко, соціолог і економіст, – знищені, а нова інтелігенція приручена, змушена пристосовуватися, а тому й не має необхідного зв'язку з народом. Читачі, зазначає Осьмачка, спантеличені «советською естетикою від «арс поетіка», стали невибагливими, а критика фальшивою. Як приклад, наводить захоплення поезією В. Сосюри, і, зокрема, віршем «Любіть Україну», в якому бачить і низькопробність, і плагіат із Франка. Після конкретного аналізу Осьмачка зазначає: «Це твір найнижчої поетичної проби і ні трохи не нагадує слів щирих, що, раз сказані, уже не знайдуть навки собі двійника [3]».

Керуватися критеріями об'єктивності й високої естетики – таке завдання, на думку Осьмачки, стоїть і перед українською пресою, критикою та читачем на еміграції. Натомість наявний у цій сфері стан речей Осьмачка вважає таким, що є на «межі між невіглаством і злочином».

Так, критик не поділяє безпідставної, на його думку, компліментарності П. Волиняка і Я. Славутича, які без жодних аргументацій назвали М. Ореста «найкращим поетом української нації». Осьмачка не поділяє саме безвідповідальності, «фальші» авторів зазначеної думки, адже вона впливає на естетичні й громадянські чинники світогляду. Тому цю справу Осьмачка вважає «вельми важливою», «бо щоб нагородити якогось письменника таким титулом, – зазначає він, – треба, щоб його творчість жила явищами, які дає його народ. І то, щоб він не вичитав тем у своїх колег, а щоб сам їх знаходив у межах власної душі і сам

оформляв їх так, як це робили Шевченко, Данте та інші національні поети інших націй [3]».

Свою незгоду з оцінками П. Волиняка і Я. Славутича Осьмачка висловлює не засобами риторики, а конкретним, аргументованим у детальному аналізі окремих місць із творів Ореста, численними порівняннями його віршів із творами Франка, Филиповича, Гриневичевої, Єсеніна, з іншими джерелами, що підтверджує його глибоку обізнаність із світовою літературою й культурою та надзвичайну пам'ять. При цьому Осьмачка керується засадами класичної естетики, відповідно до якої найвищого титулу заслуговує митець у всьому самотній. Він не відкидає повторюваності тем у творчості видатних митців, «але, – підкреслює, – коли вони були рівні силою наступним зразкам, то культурні читачі прощали авторську неоригінальність і вводили її в славу так само, як і першоджерело [3]».

Т. Осьмачка – прихильник ясності в поезії, що є запорукою доброго стилю. Напевно, це уроки С.Сфремова, які поет засвоїв під час спілкування з визначним літературознавцем. Одночасно Осьмачка пояснює складність стилю великих митців: «Всупереч Орестові, коли великі митці пишуть незрозуміло, то це тому, що в них складні картини й складні думки. Але придивіться в них до незрозумілого, і ви побачите, яка простота синтаксиса й лексики панує, щоб висловити видава душі [3]».

Коли ж Осьмачка переходить до «духу» творів Ореста, названого «найкращим українським національним поетом», то тут його зраджує спокійна розсудливість критика й глибокого аналітика. Він іронічно коментує вислів Орестового приятеля Державина: «Це поезія екстатичної візії духовного монсальвату. Орестову творчість просякає метафізичний комплекс Граала – ідея обраності та осяяння». Стосовно цього твердження Осьмачка заявляє: «І коли вже таку філософію вважають хлопці із «Нових днів» за українську національну, то я маю право проповідувати, що штани Тараса Бульби є найвластивіша форма одягу німецьких королів. Тільки що як на мене дивилися б мої знайомі під час такої проповіді? [3]».

Чимало уваги в аналізованій статті Осьмачка приділяє оригінальності й самотності митця як найголовнішої ознаки таланту й геніальності. При цьому на прикладі вчених І. Тена та Ш. О. Сент-Бева автор підтверджує уважність мистецької науки «до впливів і плагіатів». Тому, на його переконання, нація потребує органічно національного, самотнього митця.

Т. Осьмачка свідомий того, що в національно-духовному самоствердженні важливе місце належить особистостям. Тому він наводить факти вшанування еміграційною громадськістю Р. Купчинського, Л. Івченко, яким у літературному клубі в Нью-Йорку були поставлені погруддя. «Це вони, – зазначає іронічно митець, – мають наш дух тримати на висотах. Але ж якими якостями? [3]». Від цього запитання й розгортається думка Осьмачки про невисокі духовні запити української громадсь-

кості, про її несмак у культурному побуті. Він не заперечує громадської діяльності обох ушанованих людей, але спрямовує своє саркастичне слово проти фальшування справжніх цінностей, проти відбору «не за законом». Для цього автор наводить слова Сент-Бева зі статті про Бальзака: «Наше захоплення і наші зусилля вшанувати людину з дивними геніальними здібностями не мусять переходити законних меж». І далі констатує: «А ми щось, мабуть-таки, втратили, бо не відчуваємо не то що законних, а ніяких меж! [3]».

Автор статті знову робить екскурс в історію народів, наводить приклади, кого й за що вшановують у культурному світі. Він вдається до цитування відомих людей, до ілюстрацій з народнопоетичної творчості, називає цілий ряд достойних імен українських письменників, які гідні суспільного пошанування.

Осьмачка висловлює думку, що створювати пантеони слави для розкиданої й розбитої української нації необхідно. Але робити це варто з таким піететом, на якому наголошував Сент-Бев, коли радив оформляти пантеон у Франції: поставити образи найбільших людей світу, починаючи з Гомера і кінчаючи національними. «І додаймо до них високу мету, що є найтяжчим, і бурхливий рух до дорогого нам ідеалу... І доки ми говоритимемо рідною мовою до вшанованих умів віку, серед якого ми перебуваємо і з якого черпаємо потрібну нам силу і серед якого змагаємо, – та й питаймо себе час від часу... піднімаючи своє чоло до духових висот, хапаючись очима дорогих нам образів: що повинні вони порадити нам тепер... [3]».

Третя частина статті Осьмачки присвячена в основному проблемам критики. Він покладав надії лише на критику еміграційну, адже на «советській Україні» залишилось «тільки марево геть докорінної денационалізації Українського племені [3]». Натомість, і в літературних смаках, і в мистецькому побуті еміграції автор бачить «панування егоїстичного розбою». Він констатує занедбання суспільних і естетичних законів, що позначилося й на критиці. «...Знехтувалися вікові спостереження над людським словом, і в мистецтві закони психології замінили політикою, а в поезії замість розгортання сюжетних подій підсунули тільки принципи

історично-хронологічної імовірності, що відкидає геть жужмом емоційально-психічну правдоподібність, властиву людині у різних життєвих становищах. Цебто тепер критика ставить такі вимоги, щоб персонажі твору мали перебіг історичних у побуті фактів, але щоб ці факти не робили змін ні в їх почутті, ні в їх думках... [3]».

Осьмачка надає великої ваги пресі з її літературною критикою, видавцям українських книг у піднесенні справжніх літературних талантів, у популяризації вартісних художніх явищ. Щоб їх бачити й розуміти, Осьмачка рекомендує згадати заклик Зерова «до джерел». «Треба, – твердить письменник, – відкинути всю сучасну писанину про мистецтво і читати про нього Грінченкові статті, Кулішеві, Горленка, Євшана, статті Франка про мистецтво, Єфремова, Драгоманова... І після всього ми не будемо змішувати просто розумних людей з письменниками і швидше зрозуміємо потребу появи в нашій літературі тих доконечностей, які дали іншим народам періоди мистецького слова, нами підкреслені... [3]».

Стаття Т. Осьмачки «Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті», як бачимо, порушує проблеми, що виходять за межі літератури еміграційної. Торкнувшись окремих із них, письменник дав своєрідний розгин духовної «недуги» всієї нації, простежив її корені, причини ускладнення й патологічні наслідки. При цьому він показав себе блискучим критиком з власною методикою та стилем. У нього немає голої риторики, дидактизму, доктринерства. Переконалість і правильність своїх думок Осьмачка ілюструє промовистими, виразними прикладами зі світової культури й історії, посиланнями на визнаних у культурному світі авторитетів, численням цитуванням, чим прилучає читача до безпосереднього джерела світової культури і, таким чином, ненав'язливо змушує до порівняння, аналізу, висновків.

Впадає у вічі логіка викладу, чіткість думки й вислову, образність мови, емоційність і експресія, що проступають у лексиці, синтаксисі, риторичних прийомах. За своїм змістом, ідейно-естетичним спрямуванням стаття Т. Осьмачки не втратила актуальності й сьогодні.

Література

1. Кейван М. У самотній мандрівці до вічності / Марія Кейван // Березіль. – 1996. – № 3-4. – С. 58-94.
2. Костюк Г. Тодось Осьмачка здалека і зблизка: спостереження, зустрічі й діалоги / Григорій Костюк // Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади. – Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. – Кн. 2. – С. 383-447.
3. Осьмачка Т. Бездоріжжя наших мистецьких смаків у літературі і в літературному побуті / Теодосій Осьмачка // Українські вісті. – 1952. – 10,13,17 квітня.
4. Юриняк А. Літературний твір і його автор: монографія літературного факту і критичні нариси / Анатоль Юриняк. – Буенос-Айрес, 1955. – 293 с.

Барчан Валентина Володимирівна – канд. філол. наук, завідувач кафедри української літератури УжНУ.